

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 1 ינואר 2011

ניתן לקריאה באתר המכללה:
<http://www.dyellin.ac.il>

**"ללמוד על", "ללמוד עם", "ללמוד מ" -
יצירת המודל החברתי-יזמי ליחסים בין החברה
לבין אנשים עם מוגבלויות**

איל בלוך סילביה שטיגליץ ישראל סייקס

"ללמוד על", "ללמוד עם", "ללמוד מ" - יצירת המודל החברתי-יזמי ליחסים בין החברה לבין אנשים עם מוגבלויות

איל בלוך¹ סילביה שטיגליץ² ישראל סייקס³

אע"פ [אף על פי] שידעתי שאעבוד לראשונה בגובה העיניים עם אנשים מוגבלים, לא הייתי מודעת עד כמה יש לאנשים אלה את הכוח הזה... הרגשתי את המוגבלות שלי ולא שלהם. הרגשה פתאומית ומעיקה, אני זאת שהייתי מוגבלת - לא פיזית, אך חשיבתית. הייתי זקוקה להם, לאישור של האנשים האלה כדי שיינתנו לי את אישורם בלהיכנס לעולם שלהם, עולם אחר שעד היום, כפי שגיליתי במפגש הזה, היה עולם שביני לבינו גדר שלא הייתי בכלל מודעת לקיומה. (סטודנטית, יומן רפלקטיבי)

תקציר

לפי המודל החברתי-ביקורתי של מוגבלויות, מצבם כיום של אנשים עם מוגבלויות בחברה הוא תולדה של הבנייה חברתית מסוימת ולא-הכרחית. לטענת בוני המודל אם היו מְבָנִים את החברה באופן אחר ובכך מנגישים לאנשים עם מוגבלויות את כל תחומי החיים, הם היו יכולים להיות משתתפים פעילים ותורמים במרקם החברתי.

אחד מהתחומים שבהם בולטת ההבניה החברתית המדירה, הוא תחום ההכשרה המקצועית, שבו אנשים עם מוגבלויות קיימים בעיקר כאובייקטים להתערבות מקצועית. איך המקצועות הטיפוליים - והחברה בכלל - היו נראים אם מסלולי ההכשרה היו בנויים כך שאנשים עם מוגבלויות היו סובייקטים פעילים ותורמים, הלומדים לצדם של אנשי המקצוע לעתיד?

במאמר זה נציג את פירות העשייה שלנו ואת התובנות שלנו בעקבות הבניה אלטרנטיבית כזו בתהליך מסלול הכשרת מורים לילדים עם מוגבלויות חמורות (להלן - מלמ"ח) במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין. ה"הקורס המשולב לשינוי חברתי בתחום המוגבלויות", פרי שיתוף פעולה בין שתי"ל לבין המכללה התחיל במרס 2008. ביולי 2010 הסתיים המחזור השלישי. הקורס עונה על שני צרכים עיקריים: העצמת פעילי שטח עם מוגבלויות ושילובם באקדמיה, וסיום הכשרת סטודנטים ל"חינוך מיוחד" תוך מגע ישיר עם אנשים עם מוגבלויות, מתוך תקווה לקדם הבנה הדדית ושותפות בעשייה ביניהם. המפגש בין האנשים משתי הקבוצות כשווים מול מטרת יצירת מיזמים משותפים, מביא לשינוי הקשר המקובל ביניהם של יחסי מטפל-מטופל. יתרה מזאת, אוכלוסיית עם המוגבלויות, הנתפסת בעיני עצמה ובעיני הסביבה כמובלת, הפכה למובילה בתחומים מסוימים.

הבניית הקורס וקיומו היא שינוי פרדיגמתי בהבניית תהליכי הכשרה מקצועיים, שינוי שבא לידי ביטוי במעבר מצורת ההוראה המסורתית של "ללמוד על" אל "ללמוד עם" ו"ללמוד מ".

1 איל בלוך - מנהל שותף המכון לחינוך לקיימות, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

2 סילביה שטיגליץ - מנהלת שינוי חברתי בתחום המוגבלויות במכון לחינוך לקיימות, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

3 ישראל סייקס - מנחה מטעם ארגון שתי"ל

4 שתי"ל - שרותי תמיכה וייעוץ לקידום שינוי חברתי.

נוכח התהליכים והשינויים שחווינו במישורים האישי והמקצועי במקביל לעשייה המשמעותית של המיזמים שיצאו לדרך, הבנו שיצרנו מודל חדש של יחסי "מוחלש-חברה", מודל שקראנו לו המודל החברתי-יזמי. **תאריכים:** שינוי חברתי בתחום המוגבלויות, יזמות חברתית, יחסי מטפל- מטופל, הכשרת מורים

מבוא

מאמר זה הוא פרי של עשייה רבת שנים בשינוי חברתי ובשינוי תודעתי בתחום המוגבלויות. בתחילת המאמר מתוארת מורכבות היחסים בין האנשים עם מוגבלויות לבין אנשי המקצוע האמונים על הטיפול בהם. בהמשך מתוארות הן הגישות והן דרכי הפעולה שכיוונו את עיצובו של ה"קורס המשולב לשינוי חברתי בתחום המוגבלויות". נבחן את התהליך שעברו משתתפי הקורס ואת השפעתו דרך משוואי המשתתפים והמיזמים שפותחו, ולבסוף נהפוך את המעשה לתהליך ולמודל בני שכפול. בשנת 2007 התחלנו לעצב את הקורס לשינוי חברתי בתחום המוגבלויות. השאלות שהנחו אותנו בעת בניית הקורס היו:

- ◆ כיצד אפשר להעצים את יכולתם של אנשים בעלי מוגבלויות לקדם שינוי חברתי בתחומים הרלוונטיים לחייהם?
- ◆ מה מקומם של אנשים עם מוגבלויות במסגרות להכשרת אנשי מקצוע שיעבדו בתחום המוגבלויות?
- ◆ כיצד אפשר ליצור עשייה משותפת ושוויונית לטובת קידום שינוי חברתי בין אנשי מקצוע לבין אנשים עם מוגבלויות?
- ◆ כיצד המפגש השוויוני והעשייה המשותפת לקידום שינוי חברתי ישפיעו על סטודנטים ל"חינוך מיוחד" ועל עבודתם המקצועית?

תמורות בתפיסות בנוגע לקשרים בין אנשי מקצוע לבין אנשים בעלי מוגבלויות

אנשי מקצוע במקצועות שירותי האנוש (human service professions), בייחוד אלה העובדים בסקטור הציבורי, עובדים עם אנשים המוגדרים בחברה ככאלה הזקוקים להתערבות מקצועית וזכאים לה, כגון אנשים עם מוגבלויות, בעלי מחלות התפתחותיות או מחלות כרוניות, אנשים חיים בעוני, ילדים ונוער המצויים בסיכון, אנשים הנמצאים בכלא או אנשים המאושפזים בבתי חולים פסיכיאטריים. כדי להפוך לאנשי מקצוע הם עוברים תהליכי הכשרה שבהם לומדים תאוריות המסבירות את התופעות הדורשות התערבות. נוסף על כך, הם לומדים מודלים להתערבות שפותחו במשך השנים בידי אנשי מקצוע ואנשי אקדמיה שחקרו את התופעות ועיבדו אותן, וכן עוברים הכשרה מעשית שבה הם עובדים עם אנשים אלה בתוך מסגרות טיפוליות, בהדרכת אנשי מקצוע בכירים.

אפשר למפות את דפוסי היחסים בין החברה לבין האוכלוסיות ה"חלשות" על פי ארבעה מודלים: מודל הסיעוד, מודל הרפואה, מודל החינוך והמודל המשולב. את שורשי המודלים השונים אפשר לזהות כבר ביוון העתיקה. כיום הם מתקיימים זה ליד זה, לעתים בסתירה ולעתים כמשלימים במוסד אחד. הדומיננטיות של מודל מסוים משתנה לא-פעם בהתאם ל"אופנה" מסוימת או בתנועת המטוטלת.

טבלה 1

השוואה בין ארבעה מודלים בהתייחסות החברה למוחלש (גיל, 2008; רייטר, 1997):

המודל החברתי המשולב ⁵	המודל החינוכי	המודל המדעי-רפואי	המודל החברתי-סיעודי	
אנשים נכים בעצמם	מדעי הרוח מתוך ההומניזם	רופא ואנשי מקצוע המומחים	החברה על מוסדותיה	מקור ההגדרה
הבניה חברתית, הגישה הביקורתית	כל אדם הוא אוטונומי, הגישה ההומניסטית	סטייה מהנורמה או הפרעה פתולוגית	החלש זקוק לסיוע מרצון או בכפייה	נקודת המוצא
הסביבה החברתית	חוסר הכרה בנכה כאדם אוטונומי	הנכה בעצמו	החלשים בחברה	מוקד ה"בעיה"
מבוסס על שוויון זכויות וכבוד הדדי, דיאלוג	מבוסס על שוויון זכויות וכבוד הדדי, דיאלוג	הייררכי, אני-לז	אנחנו-לזים ⁶	מבנה היחסים
הסרת חסמים, עיצוב אוניברסלי, חקיקה	דיאלוג חינוכי	טיפול רפואי, טיפול כפוי, חסד	טיפול כפוי, חסד	הטיפול הראוי

בהבניה החברתית הרווחת ישנה חלוקה ברורה בין מפעילי ההתערבות: מצד אחד אלה שיש להם ידע, הכשרה, מיומנויות ותפקידים ומצד אחר אלה שהם מושאי ההתערבות: אנשים עם בעיות, קשיים וצרכים. יש עוזר ויש נעזר, מומחה והדיוט, מורה ותלמיד, בעל סמכות וכפוף לסמכות.

בשנים שחלפו, צמחו בארץ ובחוץ לארץ ביקורות חריפות כנגד חלוקה קשיחה זו, במיוחד בקרב אנשים שהיו בעצמם מושאי התערבות. מתוך התבוננות במצבם הם גילו שבמשך הזמן, במקום שייתרמו מקשרים מעין אלה, הם ניזוקים. אנשים אלה התחילו להשמיע את קולם העצמאי ולהתארגן כדי לנסות לסייע לאחרים לשנות את יחסי הכוחות שזיהו כמקור למצב המפלה.

אפשר לראות התפתחויות מעין אלה אצל מגוון אוכלוסיות רחב, ובכלל זה נשים בעלות גישות פמיניסטיות (Field-Belenky, Tarule & Mcvicker-Clinchy, 1986), קהילת ההומוסקסואלים והלסביות (קדר, זיו וקנר, 2003). בתחום המוגבלויות אפשר למצוא תהליכים דומים בין מקדמי המודל החברתי של מוגבלות (Charlton, 1998), בקהילת החירשים (גור, 1997), בתנועת ההחלמה בבריאות הנפש ובקהילת האוטיסטים הבין-לאומית (גיל, 2008).

החל בשנות השבעים של המאה הקודמת, אפשר להבחין בשינוי בתפיסת הקשר בין איש המקצוע לבין אנשים עם מוגבלויות כפי שבאה לידי ביטוי בהבחנה בין ארבעת המודלים (רייטר, 1997). רונן גיל, ממייסדי הקהילה האוטיסטית בישראל (גיל, 2008), מצביע על כך שעל בסיס מודל הרפואה אנשי מקצוע מתחומי הרפואה ומהתחומים הפרה-רפואיים הגדירו נכות בתור מצב פתולוגי של היחיד אשר גורם מעצם טבעו לקושי או למוגבלות. מתוקף הכשרתם, אנשי מקצוע רואים את עצמם כבעלי הידע והסמכות לטיפול בפתולוגיה והם

5 במונח "משולב" הכוונה לשילוב בין המודלים הקודמים האחרים שהוזכרו.

6 הכוונה במשתנו של מרטין בובר לז - האיש ההוא.

מוכרים ככאלה בידי החברה. לפיכך, על הנכה לקבל על עצמו את אופי הטיפול המוצע לו על ידי הסגל הרפואי או הפרה-רפואי גם אם הוא מנוגד לרצונו ולהשקפתו. במקרים מסוימים הטיפול ניתן תוך הפעלת כוח. כחלק מהתפתחות התנועה לזכויות האדם בשנות השבעים של המאה ה-20, החלו אנשים נכים לפתח מודל אלטרנטיבי: "המודל החברתי המשולב" המשמש להבניית היחסים בין החברה לבין האנשים עם מוגבלויות. המודל החברתי מצביע על הצורך להעביר את מוקד ה"בעיה" המוגדרת מהאינדיבידואל הנכה אל החברה המדירה. המודל החברתי המשולב מתריע על כך שאנשי מקצוע המטפלים בנכים, משמרים את הסטטוס הנחות של מטופליהם, דרך השפה הטיפולית, המודלים הטיפוליים והפעלת הסמכות המקצועית. בתפקידם החברתי, אנשי מקצוע נתפסים כחלק מהבנייה חברתית בעייתית שחייבת להשתנות כדי לבנות חברה המבוססת על שוויון זכויות וכבוד הדדי (גיל, 2008; Barton, 1996; Oliver & Barnes, 1998; Campbell & Oliver, 1996; Barton, 2001).

המפגש בין אנשי מקצוע לבין האנשים עם מוגבלויות

לצד התיאור האנליטי של מאפייני המודלים להבנת תופעת הנכות בחברה, יש חשיבות להציף את העוצמות, החבויות לרוב, בחוויותיהם של שני הצדדים העומדים בתווך: אנשים עם מוגבלויות מחד גיסא ואנשי מקצוע מאידך גיסא. כאשר אנשים שחוו את עצמם מדוכאים על ידי אנשי מקצוע מוצאים את קולם, הם מביעים ביקורות המלוות במקרים רבים בזעם על דברים שנעשו בעבר ועל המשך קיומן של תופעות הנתפסות כעוולות. כעסים אלה לפעמים מביאים למסקנות כוללניות השוללות באופן גורף את אנשי המקצוע ואת עשייתם. כפי שלא היה מקום לקולו של הנכה במערכת הנשלטת בידי מודל הרפואה, לעתים אין מקום לקולם של אנשי המקצוע בתוך השיח הביקורתי של הנכים.

לעתים, ביטויי הכעסים מובילים בתורם לתגובות חריפות לא-פחות אצל אנשי המקצוע, או לא-פחות חמור מכך: להכחשה מוחלטת ולדה-לגיטימיזציה של המוחה, באמצעות תיוגו. אנשי המקצוע המורגלים לראות את הנכים מנקודת מבט של מודל הסייעוד או מודל הרפואה, מתקשים לקבל את המחאה בתור ביקורת לגיטימית של אנשים השווים להם (גיל, 2008).

כיצד, אם בכלל, אפשר לצאת מסבך יחסים זה וליצור הזדמנויות ליצירת יחסים שאינם הייררכיים, ושיש בהם מקום לדיאלוג תוך כבוד הדדי, או כפי שבובר (Buber, 1937) המשיג: יחסי "אני-אתה"?

בובר (Buber, 1937) מצביע על תנאים אחדים שחייבים להתקיים כדי שמפגש בין-אישי יהפוך לדיאלוג: כל משתתף "מלא מעצמו" ובו-בזמן, פרדוקסלית, הוא "פנוי מעצמו" באופן שמאפשר לו לקלוט את האחר. כל אחד מבטא את מחשבותיו, רגשותיו, משאלותיו ומערכת האמונות המנחה אותו. כל אחד מכיר בצורך של כל אחד בנפרדות ומרחק. הכרה זאת מונעת יצירת יחסי כפייה, שליטה או סימביוזה. תנאים אלה הכרחיים ליצירת דיאלוג פורה.

התכוונות לשינוי חברתי דרך יזמות חברתית משותפת

בכל יצירה יש ניצוץ של יוזמה וכאשר בוחנים יצירה במרחב החברתי – על אחת כמה וכמה. תחילה נבחן את המושג יזם חברתי ואז נתווה את עקרון המיקוד המשותף כדרך לשינוי בדרכי השיח שבין אנשי מקצוע לבין אנשים עם מוגבלויות, או כפי שהגדירה אישה אחת מן האנשים עם המוגבלויות: "אנשים עם צרכים נוספים". היזמים מוגדרים כבעלי יכולות חדשניות, יכולת לבצע שינוי, יכולת לנצל הזדמנויות ויכולת להשתמש במשאבים שונים. בעולם הולכת ומתפתחת ספרות ענפה המתעדת, מנתחת ומגדירה את תופעת היזמות החינוכית-

חברתית. יזמים חברתיים אפשר למצוא בכל תרבות, בכל מעמד, בכל גזע, בכל נטייה מינית, בכל דת ובכל גיל, הן בחוגים אקדמיים והן בקרב הציבור הרחב. דיס (Dees, 1998) מדגיש, שאף על פי שלמילה יזמות יש קונוטציה כלכלית, הרי שבכלכלה הצרפתית של המאות ה-17-19 היזמות הייתה מקושרת עם חדשנות ועם יצירת מערכות ערכים. דרייטון (Drayton, 2006) מציין כמה קווים מאפיינים של יזמים חברתיים: הם מחוללים שינוי מערכתי חזק ועוצמתי, הם יצירתיים, יש לפרויקטים שלהם יכולת להשפיע על קהל רחב ויש להם הרכב אישיותי מוסרי חזק. היזמים שונים מאנשי מקצוע רגילים שמסתפקים בפתרון הבעיה של הלקוח. היזמים מנסים לשנות את העולם, לעתים תוך התמודדות עם קשיים ומורכבות במשך שנים.

הקורס המשולב לשינוי חברתי בתחום המוגבלויות השותפים לפיתוח הקורס

כאמור, ה"קורס המשולב לשינוי חברתי בתחום המוגבלויות" תוכנן בתור צעד חלוצי שכוונתו לתרום להפיכת המפגש הטעון שבין אנשי המקצוע לבין האנשים עם מוגבלויות ממוקש להזדמנות. הקו המנחה של הקורס היה מפגש עמיתים של פעילים עם מוגבלויות ושל סטודנטים ממסלול המלמ"ח במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין. הקורס הראשון התקיים במהלך סמסטר ב' בשנת הלימודים תשס"ח (2008), והוא פותח בזכות שיתוף פעולה ייחודי בין ארגון "שתי"ל" למכללה. כל אחד מהגופים הנ"ל הוא גוף מוביל בתחומו. ארגון שתי"ל מוביל ידע חברתי בכל הקשור לבניית יכולת גופים וארגונים מהמגזר השלישי להוביל תהליכים של שינוי חברתי. המכללה מצדה, מתמחת בתחומים הללו: הכשרת מורים לילדים עם מוגבלויות מורכבות וחינוך לקיימות בעזרת מכון המתמחה בהובלת תהליכי שינוי ויזמות חברתית. שילוב זה מעניק עוצמה של ידע, ניסיון ומשאבים ומאפשר יצירת פתרונות רב-מערכתיים ואנושיים.

עקרונות לעיצוב מסגרת הקורס

בבסיס בניית הקורס עמדו מספר עקרונות פעולה:

- ◆ יצירת מסגרות לאורך זמן שבהן לומדים ופועלים יחד אנשי מקצוע ואנשים עם מוגבלויות;
- ◆ יצירת מרחב קבוצתי המבוסס על יחסי "אני-אתה";
- ◆ התכוונות לשינוי חברתי דרך יזמות חברתית משותפת;
- ◆ יצירת רשת תומכת של ארגונים בקהילה המוכנים להתגייס לטובת הגשמת המיזמים.

יעדי הקורס

- ◆ העצמה אישית וקבוצתית המבוססת על מסוגלות, תוך הכרה בתרומה המשמעותית הפוטנציאלית של כל חברי הקבוצה וביכולתם;
- ◆ הגברת מודעות למשותף שבין מצבם הקבוצתי של האנשים המתמודדים עם מוגבלויות לבין הסטודנטים הלומדים בהכשרת מורים;
- ◆ פיתוח תחושת זהות קולקטיבית חיובית וחיזוק תחושת המסוגלות העצמית של המשתתפים, תוך הבנת תפקידם, השתייכותם לחברה האזרחית, זהותם ואחריותם החברתית בהקשרים הארגוני, הקהילתי, החברתי והמדיני;
- ◆ הקניית כלים בסיסיים לקידום פרויקטים משותפים בין המשתתפים עם המוגבלויות והסטודנטים להכשרת מורים.

בשנת 2008 נפתח הקורס הראשון, ובאוקטובר 2010 נפתח המחזור הרביעי. בשנה הראשונה והשנייה כללו הקורסים שלושה-עשר מפגשים (בסמסטר אחד) והקורס השלישי נערך במהלך כל שנת הלימודים תש"ע. בקורס הראשון השתתפו תשעה סטודנטים ותשעה פעילים חברתיים עם מוגבלויות, בקורס השני השתתפו שמונה סטודנטים ועשרה פעילים חברתיים עם מוגבלויות ובקורס השלישי השתתפו שנים-עשר סטודנטים ועשרה פעילים חברתיים עם מוגבלויות. לגבי המגדר: בתשס"ח השתתפו חמישה פעילים בנים ושתי בנות, ומקרב הסטודנטים גבר אחד. בתשס"ט השתתפו חמישה פעילים גברים וחמש נשים, ושמונה סטודנטיות, בתש"ע השתתפו חמישה פעילים גברים ושתי נשים, סטודנט אחד ועשר סטודנטיות.

עמדות המוצא של המשתתפים

הסטודנטים המשתתפים בקורס נמצאים בסוף לימודיהם במסלול להכשרת מורים לילדים עם מוגבלויות חמורות. הכשרתם כללה לימוד עיוני של ארבעת המודלים המקובלים בחברה להתייחסות לחלש (רייטר, 1997; גיל, 2008).

בשיחות ובדיונים במהלך הקורס התברר שהמשתתפים עם המוגבלויות חוו חוויה של חברה אשר באמצעות שליחיה המקצועיים קובעת להם את אורח החיים, על פי רוב לפי המודל הרפואה או מודל הסיעוד. חלקם חווה את המודל החברתי המשולב דרך ארגונים חברתיים בהובלת עמיתים. בחירת המשתתפים לקורס התחלקה על פי סוגי האוכלוסייה, הסטודנטים ממסלול המלמ"ח שהביעו רצון להשתתף עברו ראיון קבלה. הראיון נועד לבדוק את גישתם לנושא והמוטיבציה לחולל שינוי חברתי. הפעילים החברתיים גיזו דרך ארגוני הנכים השותפים לקורס, כאשר ראשי הארגון פנו למועמדים שהם זיהו כבעלי יכולת ורצון לחולל שינוי חברתי. הפעילים מלאו שאלון מועמדות ועברו ראיון קבלה בידי נציגי שתי"ל. הראיון נועד לבחון את התאמתם באופן דומה לסטודנטים מחד גיסא, ואת צורכיהם הייחודיים, מאידך גיסא, כדי לאפשר להם השתתפות בקורס.

מהלך הקורס והתהליך שעברו משתתפי הקורס

תכנית הקורס התחלקה לשלושה שלבים עקריים. כל שלב אופיין בקשר ובתקשורת שהתפתחו בין המשתתפים. תיאור השלבים השונים להלן ילווה בציטוטים מן היומנים הרפלקטיביים שכתבו משתתפי הקורס במהלך שלושת המחזורים של הקורס שבהם התקיים.

שלב 1: הכרה והיכרות

הקורס מתחיל במפגשי היכרות באמצעות יצירה ודיאלוג משותפים בין סטודנטים לבין פעילים חברתיים עם מוגבלויות. בעבור רוב הסטודנטים זו הפעם הראשונה שבה הם חווים מפגש עם האחר בתור עמית לדרך משותפת.

המשתתפים נתבקשו ליצור בקבוצות דגם של החברה הישראלית על פי ראייתם המשותפת והייחודית, להתחלק בסיפורי הצלחה וקושי, ליצור את "עשרת הדיברות" שיכולים לסייע לבניית הקשר בין החברה לאנשים עם מוגבלויות.

מן היומנים הרפלקטיביים אפשר לחוות את עצמת שלב ההכרה וההיכרות עם העמיתים: משתתף א' (סטודנט):

בזכות היצירה (ליצור דגם של החברה הישראלית על פי ראייתם וייחודית של משתתפי הקבוצה), למדתי ממש הרבה: גם על גישת האוכלוסייה כלפי האדם המוגבל מהעיניים שלהם!!! (שונה לגמרי ממה שאני חשבתי עד כה...), ובנוסף, היצירה גרמה לאחד המשתתפים (עם מוגבלות) להעיר הערות בנושא הנדרש

ממש מיוחדות. הערות שרואים אותם רק מנקודת מבט שלהם, וזה היה ממש מעניין (וגם קצת כואב, מפני שזה חשף עוד קשיים שלא בהכרח ידעתי...).
משתתף ב' (פעיל עם מוגבלות):

המפגשים היו מאוד מרשימים מבחינת הפתיחות שנוצרה בין כולם. בשל הקושי שלי בדיבור, תמיד יש לי קושי מסוים להתחיל ולשוחח עם אנשים. כאן פשוט הכול זרם בצורה חופשית.
תהליך היצירה הוכיח מה שאני תמיד אומר כולנו שווים ואין הבדל בין האנשים – כלומר כל אחד שווה ערך וגם יש לו ייחודיות משלו.
משתתף ג' (סטודנט):

מהמפגש האישי עם האנשים השונים שבאו אלינו ניתן להגיד שזה, בלי ספק, הרבה יותר משמעותי המפגש עם הבן אדם מאשר לקרוא עליו במאמר או לצפות בסרט עליו או על מוגבלותו. המפגש האישי נתן לנו היכרות יותר עמוקה איתם והזדמנות להבין אותם מתוך החוויות האישיות שלהם ורגשותיהם.
משתתף ד' (פעיל עם מוגבלות):

כאשר הגעתי לחנייה וישראל חיכה שם, הרגשתי שאני לא נמצא במקום זר וזה העניק לי ביטחון גם החינוך של סילביה. בכניסה לכיתה נבהלתי מכמות הפרצופים שלא הכרתי. כעבור מספר דקות התחלתי לדבר עם האנשים, המתח שלי ירד. העבודה ביצירה והצגתה בפני כולם שיחררה אותי לגמרי.
משתתף ה' (סטודנטית):

אני חושבת שהקורס חשוב לכל מי שלומד מלמ"ח בעיקר כי הוא יוצר זעזועים.
אנו יושבים בחדר עם אנשים בעלי צרכים מיוחדים (שאינם אוהבים את ההגדרות האלה). אחרי שלוש שנים, חלקינו כבר מורים ואנו חושבים שאנו יודעים הכול. לא-ניתן לחדש לנו כלום. כשיושבים במעגל הזה, עם כוס הקפה ביד, באווירה נינוחה ואמיתית רואים דברים אחרת. מבינים שאנו לא יודעים הכול. שיש לנו עוד המון מה ללמוד, ואין ספק שמזעזועים גדולים, לומדים.
המחשה טובה של יישום הרקע התאורטי אשר מדבר על יצירת מרחב חברתי המבוסס על יחסי "אני-אתה" ויזמות חברתית מתקבלת כאשר בוחנים את השיעור שעסק ביצירת "עשרת הדברות": דברות עשה ואל-תעשה ביחסי אנשים עם מוגבלות והסובבים אותם. יצירת עשרת הדברות שישמשו מעין מצפן חברתי להעברת הדיאלוג מרובד הדיבור לרובד היזמות החברתית שהיא בעלת פוטנציאל לחולל שינוי.

שלב 2: לימוד מהצלחות של יזמים חברתיים עם מוגבלויות

כדי לחזק את תחושת המסוגלות והיכולת של כל אחד לחולל שינוי, בכל אחד מהמחזורים הוזמנו חמישה יזמים חברתיים עם מוגבלויות אשר זכו להצלחה בעקבות יוזמתם. הם הציגו בפני הקבוצה את היעדים ואת העשייה שלהם בתחום של המוגבלויות. לדוגמה, רונן גיל, אוטיסט ויזם חברתי, הקים את קהילת הספקטרום האוטיסטי בישראל (אס"י). חברי קהילת אנשי הספקטרום האוטיסטי בישראל הם אנשים מכל גווי הקשת האוטיסטית, המאמינים כי על החברה להכיר בזכותו הבסיסית של האוטיסט לחיות כאוטיסט מתוך הכרה במהות האוטיסטית כדרך חיים שונה ולגיטימית.

דרך הפעולה בשלב זה מחברת מטרות אחדות יחדיו: היזם וסיפורו נחשפים, נערך ניתוח עקרונות הפעולה שלו והגורמים להצלחתו וכן מה אפשר ללמוד ממנו באשר לבניית המיזם שיתפתח במהלך הקורס. המפגש עם יזם מצליח עם מוגבלות משמש מקור השראה והעצמה, שגורם למשתתפים להאמין ביכולתם לחולל שינוי.
כך התבטא ביומנו פעיל עם מוגבלויות:

במסגרת הקורס במכללת דוד ילין למדתי הרבה על החברה בכלל ועל המעמדות בחברה. הרחבתי ידע על

היחס של החברה אל אנשים בעלי שוני כלשהו בכלל ועל היחס של החברה אל אנשים בעלי מוגבלויות בפרט. בעקבות הקורס הגעתי למסקנה שאנחנו לא צריכים להשלים עם המצב הקיים. אנחנו צריכים ליזום שינוי אפילו בצעדים קטנים, אבל שגם שינוי קטן, יכול להיות משמעותי מאוד. והרגע שהחלטתי שגם אני יכול לבצע וליזום שינוי.

סטודנטית כתבה:

...השיחה עם רונן פתחה לי כיוון חדש, כיוון שלא הכרתי, כיוון המבקש ללכת עם המוגבלות ולא נגדה. תנו לנו להיות אוטיסטים טובים יותר. אל תהפכו אותנו למה שאנחנו לא. רונן אמר במילים מפורשות בעצם: אל תחליטו עבורי שלהיות אוטיסט זוהי מגבלה חמורה.

שלב 3: פיתוח מיזם

חלקו האחרון של הקורס התמקד ביצירת מיזמים. בשלב זה הסטודנטים והפעילים החברתיים עם מוגבלויות התחלקו לקבוצות שבהן העלו רעיונות של מיזמים שיכולים לסייע לחולל שינוי בחיים של האנשים עם מוגבלויות. זיהוי הצורך במיזמים הגיע לרוב מהפעילים עם המוגבלויות, שלשיטתנו הם המומחים האמיתיים למוגבלות שלהם. זיהוי הצורך והרצון לחולל שינוי שנולד והתעצם בשלב השני של הקורס, הפך ברוב המקרים את היזמים שבקרב הפעילים למובילי המיזם ואת הסטודנטים לשותפים תומכים. לדוגמה המיזם "מפריכים בועות", מיזם הבא להפריך את הדעות הקדומות ואת הסטריאוטיפים לגבי האדם עם המוגבלות. מיזם זה מאגד אנשים עסי מוגבלויות עם יכולת להעביר הרצאות וסדנאות ברמה גבוהה, תוך תפיסת האדם עם מוגבלות כמומחה בתחומו הראוי לשכר הוגן והיוצר לחבריו מקור פרנסה במקום שהחברה ציפתה ממנו להתנדב. שינוי התודעה והגישה הן אצל "המומחים", דהיינו אנשים עם מוגבלות, והיכולת להבין שכאשר הם מוזמנים יש לדרוש תשלום הוגן, חוללה שינוי הן בממד האישי והן בהתייחסות הארגונים.

את משמעות המעבר ליצירת המיזם הטיבה לבטא אחת הסטודנטיות:

...אך לצד שינויים אלה והרגשתי שאני עוברת חוויה מקסימה שלא עברתי עד כה, לא בעבודה ולא בלימודים. היה לי לאורך כל הפגישות חשש, שליווה אותי כפי שכבר ציינתי, האם נוכל לשנות? או שאנו רק מוסיפים עוד פורום של דיבור בלי עשייה?

החשש הזה ממשיך ללוות אותי אע"פ [אף על פי שעבדתי על יצירת מיזם. אני חושבת שישנה רק דרך אחת בלהשתיק את השאלות האלו וחשש זה, שהמיזם יצליח. עם זאת, הדרך שבה למדתי ליצור מיזמים ולהמיר חלום ורעיונות למציאות כתובה ופרויקט העתיד לצאת לפועל, זה כבר היה משהו מרגיע ושקט לכל דרך.

את הערך המוסף שבעבודה המשותפת תארה סטודנטית אחרת כך:

לי היה מאוד חשוב שהפריקט נעשה בקבוצה ומשולב עם אנשים בעלי צרכים מיוחדים. בקבוצה כי יש כמה נקודות מבט וכי אני מאמינה שמהדיון ומהשיחה לומדים ויש בהם ערך מוסף חשוב מאוד. השילוב הזה של הקבוצה ושבה נמצאים אנשים שונים עושה שהרעיון יהיה עשיר יותר ונותן הרבה יותר מוטיבציה לפעולה. נוסף לחשיבות המיזם לחולל שינוי, העבודה ביחד על המיזם העמיק את הקשר בין הסטודנטים והפעילים עם מוגבלויות, אפשרה לכל אחד לפעול על פי יכולתו ובעקרון מתוך הנעה פנימית שיצרה הנאה.

את איכות היצירה המשותפת ומשמעותה תיארו משתתפי הקורס. עמית, פעיל עם מוגבלויות כתב ביומנו:

העבודה ביחד והשהות ביחד מוכיחה לי שאפשר לייצור קשר אמיתי עם כל אחד רק צריך הקשבה וסבלנות.

סטודנטית כתבה:

תהליך העבודה ממש זרם בצורה חלקה, כמעט לכל מפגש מישהו אחר הגיע עם רעיון חדש, עשייה חדשה הקשורה, טובנה חדשה, משהו חדש ששמע וכו', וזה כמובן רק שיפר את התהליך ואת העבודה ונתן תחושה

שכולם פועלים, תחושה של עשייה משותפת. אני חושבת, אבל, שאת הכי הרבה בירורים והבאת מידע ניסן [פעיל עם מוגבלות, עמית בקורס] עשה.

ההתנסות בפיתוח המיזמים בקבוצות, והלימוד המשותף במהלך הקורס, אפשרו היכרות אינטימית בין כל המשתתפים ויצירת קשר "אני-אתה" בין הסטודנטים לבין עמיתיהם עם המוגבלויות, קשר שהוביל להבנה מעמיקה יותר בקרב הסטודנטים על החיים והצרכים של האנשים עם מוגבלויות. הקורס פתח פתח להתנסות מסוג אחר, הזדמנות ללמוד מאדם עם מוגבלות המציג את נקודת מבטו, וליצור יחד איתו כדי לחולל שינוי חברתי בתחום המוגבלויות.

אפשר לומר שהקורס לשינוי חברתי יצר את התנאים ללימוד עמיתים בצורת עבודה שנגדירה כ"ללמוד עם". זו צורה שונה מהותית מהגישה המקובלת בהכשרות מקצועיות הפועלת בגישת ל"למוד על".

במבט לאחור על מבנה הקורס, על התפתחות היחסים ועל יצירת המיזמים אפשר להגדיר שלושה שלבים מהותיים.

הסטודנט והפעיל מגיעים כל אחד מנקודת פתיחה המקובלת בחברה, דרך ההיכרות והמפגש הם עוברים שלב שאנו מגדירים כ"ללמוד עם". המעבר השני מתרחש כאשר יזמים עם מוגבלות משמשים כמודל לחיקוי והשראה ושלב זה הגדרנו כ"ללמוד מ".

הדרגה האחרונה בסולם, היא האמונה ביכולת של כל אחד לחולל שינוי לא-קטן בחייו ובסביבתו. שלב זה מתחיל עם יצירת המזמים המשותפים. יצירה הנובעת מצורך אמיתי של משתתפי הקורס. צורך אשר פוגש את היצירתיות המגובה ביכולת של קבוצת עמיתים לחולל שינוי ולהובילו בתוך חממה ליזמות חברתית. הקורס בשלב זה משמש רחם להפריה ולהולדת מיזמים חברתיים.

את השלבים שתיארנו לעיל סיכמנו בטבלה להלן:

טבלה 2

שלבי הקורס כתהליך של שינוי יחס, נקודות מבט מקצועית ואישית ויצירה חברתית

שלבים	איש מקצוע (מטפל, מורה)	איש בעל צרכים נוספים	יזם חברתי בעל מוגבלות שהצליח
עמדת פתיחה	"ללמוד על"...	מטופל בידי	חולל שינוי
שלב 1	"ללמוד עם"	"ללמוד עם"	
שלב 2	"ללמוד מ"	"ללמוד מ"	"ללמוד את"
שלב 3	"ליצור את"	ליצור את האפשרות להפוך ממובל למוביל	מודל לחיקוי, מועצם אישית

יישום והרחבה של המודל החברתי-יזמי

בסיום שלושת מחזורי הקורס הראשונים שהתקיימו ותוך כדי עיבוד התהליך והעקרונות שהנחו אותנו, הבנו שפיתחנו מודל חדש במערכת היחסים שבין החברה לאנשים עם מוגבלויות: המודל החברתי-יזמי (ראה טבלה 3). המודל החברתי-יזמי (Bloch, Sztzyglic & Sykes, 2009) מוסיף נדבך חשוב ליחסים בחברה בין ה"חזק" למוחלש". החידוש הוא שהמוחלש אינו רק שווה זכויות אלא מוגדר מומחה ובעל יכולת לחולל שינוי אישי וחברתי, דהיינו ה"מוחלש" יכול להיות היזם החברתי.

חשוב לציין שהמודל החברתי-יזמי אינו תחליף לשאר המודלים, אלא הוא בגדר הרחבה והשלמה, שלפיהן האדם עם המוגבלויות אינו רק שווה זכויות כאמור, אלא הוא גם יוזם שינוי ואף מחולל אותו. במקרים מסוימים ובהינתן התנאים הנכונים, הרחבה זו תוביל לשינוי חברתי משמעותי אשר כולם שותפים לו. נמחיש את הנאמר לעיל דרך יוזמתה של יעל גיל-בר, נכה שהשתתפה בקורס אשר נזקקת למלווה צמודה. מזה חמש-עשרה שנה היא מתוסכלת מההחלפה התמידית של המלווים ומן הצורך להכשירם להבנת צרכיה. במהלך הקורס פיתחה את התפיסה שיש לשנות את מעמד המלווה ולהפכו לפרופסיה על כל הנגזר מכך. הקבוצה שהורכבה מאנשים עם מוגבלויות ומסטודנטים עזרה לייעל לפתח את המיזם ולהציגו בפני ראשי הארגונים התומכים. החידוש היה פשוט והגיוני. את המלווים יכשירו הפעילים עם המוגבלויות, בתמיכת אנשי מקצוע. התגובה המשמעותית למיזם זה הייתה: "איך לא חשבנו על זה קודם? זה פשוט מתבקש".

טבלה 3

חמישה מודלים של יחסי חברה ואנשים בעלי מוגבלויות

מודל חדש ומשלים	מודלים קיימים				
	המודל החברתי המשולב	המודל החינוכי	המודל המדעי-רפואי	המודל החברתי-סיעודי	מי הגדיר?
הגדרה משותפת לאנשי מקצוע ולאנשים עם מוגבלות	אנשים נכים בעצמם	מדעי הרוח מתוך ההומניזם	רופא ואנשי מקצוע המומחים	החברה על מוסדותיה	מי הגדיר?
החברה כשלם	הבניה חברתית, הגישה הביקורתית	כל אדם הוא אוטונומי, הגישה ההומניסטית	סטייה או הפרעה פתולוגית מהנורמה	החלש זקוק לסיוע מרצון או בכפייה	נקודת המוצא
מ"בעיה" להזדמנות	הסביבה החברתית	חוסר הכרה בנכה כאדם אוטונומי	הנכה בעצמו	החלשים בחברה	מוקד ה"בעיה"
אני-אתם אנחנו-אתם	מבוסס על שוויון זכויות וכבוד הדדי, דיאלוגי	מבוסס על שוויון זכויות וכבוד הדדי, דיאלוג	הייררכי, "אני-לז"	"אנחנו-לזים"	מבנה היחסים
אפשרויות בחירה: להוביל, לשתף או לקבל טיפול	הסרת חסמים, עיצוב אוניברסלי, חקיקה	דיאלוג חינוכי	טיפול רפואי, טיפול כפוי, חסד	טיפול כפוי, חסד	הטיפול הראוי

סיכום

מטרת מאמר זה היא להציג את המודל החברתי-יזמי אשר פותח במהלך הקורסים, מודל אשר יוצר מרחב חדש של יחסי מוחלש-חברה. המודל מבוסס על שינוי הפרדיגמה מ"ללמוד על", "ללימוד עם". נדבך נוסף בא לידי ביטוי בהסתכלות על יזמים חברתיים עם מוגבלויות בתור מודלים להשראה וחקוי. אנו מגדירים גישה זו "ללמוד מ".

תפיסה זו מחייבת הסתכלות מחודשת על הדרך המקובלת במוסדות הכשרה שונים, "ללמוד על" הפצינט, המטופל או התלמיד. גישה זו הנראית טבעית ונורמטיבית ומצויה במעמד מוביל בהכשרות השונות, נאלצה

לפנות מרחב לגישת ה"ללמוד עם", דהיינו מפגש בין שווים "בגובה העיניים". הקורס כולו עוצב מתוך תפיסה זו, תפיסה שהוכיחה את עצמה כמחוללת שינוי הן אצל הפעילים עם המוגבלויות והן אצל הסטודנטים, כפי שהיטיבה לבטא אחת הסטודנטיות:

אע"פ [אף על פי] שידעתי שאעבוד לראשונה בגובה העיניים עם אנשים מוגבלים, לא הייתי מודעת עד כמה יש לאנשים אלו את הכוח הזה... הרגשתי את המוגבלות שלי ולא שלהם, הרגשה פתאומית ומעיקה, אני זאת שהייתי מוגבלת. לא פיזית, אך חשיבתית. הייתי זקוקה להם, לאישור של האנשים האלו כדי שייטנו לי את אישורם בלהיכנס לעולם שלהם, עולם אחר שעד היום, כפי שגיליתי במפגש הזה, היה עולם שביני לבינו גדר שלא הייתי בכלל מודעת לקיומה.

נוכח התהליכים שעברו משתתפי הקורס והתובנות שפיתחנו חשוב לציין שהמודל ועקרונות הלמידה השונים מאלצים אותנו לבחון מחדש את התחומים הללו:

- ◆ הכשרת המורים והעובדים הסוציאליים;
- ◆ יחסי חברה וקבוצות ואנשים מודרים;
- ◆ פיתוח יוזמות חברתיות ותמיכה ביזמים.

בתחום ההכשרות יש לבחון מחדש את ההכשרות ולשנותן במידת הצורך מ"ללמוד על" ל"לימוד מ". השינוי הוא בעיקר תודעתי ומחשבתי ואפשר ליישמו בקלות בקורסים ובמסגרות קיימות. הגישה כבר מיושמת בקורס המנהלים של המכללה האקדמית ע"ש דוד ילין ובמכון לחינוך לקיימות-יזמות.

ביוני שנת 2010 הסתיים המחזור השלישי של הקורס במתכונת שנתית, אשר אפשר תהליכים חברתיים שאינם ניתנים להשגה במסגרת קצרה יותר, כמו הבנה הקשר בין הסטודנטים לפעילים החברתיים והעמקתו. שדרוג נוסף של הקורס היה בהפיכתו לסמינריון לימודי כחלק מהחובות לתואר הראשון במסלול ההכשרה של המלמ"ח. תחום נוסף שאנו מפתחים בימים אלה מתמקד בפתיחת אפשרויות לפעילות המשכית לפעילים עם המוגבלות. לשמחתנו, ניתנה אפשרות לבוגרי הקורס שלא היו סטודנטים, להצטרף לקורסים לימודיים במכללה בתור סטודנטים מן המניין. כרגע יש לפחות ארבעה מועמדים ללימודים בשנת הלימודים תשע"א.

המודל של "ללמוד עם", הוא מיוחד וקשה למימוש במסגרות הקיימות, אף כי כפי שראינו אפשר ליישמו באמצעות יצירת שיתופי פעולה בתוך הארגון ובין הארגונים. נסיים בציטוט של מרגרט מיד (Mead, 1964) אשר מדגימה את חשיבות האנרגיה והאמונה:

לעולם אל תטילו ספק בכך שקבוצה קטנה של אזרחים מודאגים ואכפתיים יכולה לשנות את העולם; זה הדבר היחיד שאי-פעם הביא לשינוי.

מקורות

- גור, ח' (1997). שוויון הזדמנויות ודיכוי: המקרה של החרשים. עיונים בחינוך 2 (2), חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- גיל, ר' (2008). לחשוב אחרת על אוטיזם: מבט מבפנים על יחס החברה ומערכת החינוך לאוטיזם בישראל בעשור הראשון למאה ה-21. אוחר מן האינטרנט ב-27 באוקטובר 2010: <http://www.acisrael.org/thinkdiff.pdf>
- קדר, י', זיו, ע' וקנר, א' (2003). מעבר למיניות. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- רייטר, ש' (1997). חבר חריג במערכות הרווחה הבריאות והחינוך. חיפה: גסטליט.
- Barton, L. (Ed), (1996). *Disability & Society: emerging issues and insights*. London: Longman.
- Barton, L. (Ed) (2001). *Disability Politics & the Struggle for Change*. London: David Fulton Publisher.
- Bloch, E., Szyglic, S. & Sykes, I. (2009) *Learning About, Learning From, Learning With: Emergence of a Social-Entrepreneurial Model of the Relations Between Society and People with Disabilities*. The Edge 2009 international conference: Inspiration and Innovation in Teaching and Teacher Education, Memorial university st. John, Newfoundland, Canada.
- Buber, M. (1937). *I and Thou*. Edinburgh: T and T. Clark.
- Campbell, J. & Oliver, M. (1996). *Disability Politics: Understanding Our Past*. London: Routledge.
- Charlton, J. I. (1998). *Nothing About Us, Without Us: Disability Oppression and Empowerment*. Berkeley: University of California Press.
- Dees, J.G. (1998). *The Meaning of 'Social Entrepreneurship'*. Retrieved from the internet at October 27th, 2010 from: http://www.fuqua.duke.edu/centers/case/documents/dees_sedef.pdf
- Drayton, B. (2006). Everyone a Changemaker: Social Entrepreneurship's Ultimate Goal, *Innovations*. Winter 2006.
- Field-Belenky, M., Tarule, J.M. & Mcvicker-Clinchy, B. (1986). *Women's ways of knowing: the development of self, voice, and mind*. New York: Basic Books,
- Mead, M. (1999). *Continuities in Cultural Evolution*, New Jersey, Transaction Publishers.
- Oliver, M. & Barnes, C. (1998). *Disabled People and Social Policy-From Exclusion to Inclusion*. London: Longman.

Learning About, Learning From, Learning With: Emergence of a Social-Entrepreneurial Model of the Relations Between Society and People with Disabilities

Eyal Bloch, Silvia Szyglic, Israel Sykes

Abstract

The present paper presents a new mode of professional training in the area of disabilities, one which supplements the traditional mode of "learning about" people with disabilities, with the intentional creation of spaces in which students are able to "learn from" successful social entrepreneurs with disabilities, and to "learn with" and "act with" disability activists in the community. These new modes of training were implemented in a pioneering course in the David Yellin Academic College of Education in which students in their last year of training to become teachers of children with severe disabilities participated together with disability activists from the community. The article presents the principles underlying the course's design, the different stages of the process, and the experiences of course participants as reflected in diary entries.